

Олена Маланчук,

ORCID iD 0000-0001-8286-0140

методист кафедри теорії й методики

дошкільної та початкової освіти

Миколаївський обласний інститут

післядипломної педагогічної освіти

вул. Адміральська, 4-а, 54001, м. Миколаїв, Україна

olena.malanchuk@moippro.mk.ua

ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ СПІЛКУВАННЯ

У науково-методичній статті обґрунтовано актуальність формування громадянської ідентичності дошкільників в умовах розбудови демократичної України та викликів, спричинених війною. Наголошено, що дошкільний вік є основою для становлення соціально-громадянської компетентності. Надано та схарактеризовано сутність поняття «громадянська ідентичність дошкільника» як початкового самоусвідомлення дитини своєї належності до українського народу. Доведено, що спілкування є провідним засобом цього процесу та забезпечує засвоєння соціальних норм та цінностей. Уперше визначено основні компоненти, пріоритетні напрями та умови формування громадянської ідентичності дошкільника.

Ключові слова: громадянська ідентичність дошкільника; діти дошкільного віку; національно-патріотичне виховання; спілкування.

© Маланчук О. В., 2025

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. Відбудова демократичної, незалежної України потребує формування сильного громадянського суспільства. Останні політичні, соціальні та економічні зміни, зокрема ті, що спричинені російською агресією, змушують українців переоцінити свої цінності.

У цьому контексті важливим є виховання майбутніх поколінь. Дорослі мають зосередитися на розвитку їхніх соціальних і громадянських якостей, а також на зміцненні національної самосвідомості та ідентичності. Це є запорукою становлення демократичної держави з активними, самостійними, відповідальними, критично вдумливими патріотами, що здатні взаємодіяти з іншими. Саме в дошкільному віці формуються важливі якості, що є основою для виховання соціально відповідальних і

свідомих громадян у майбутньому.

Державні нормативні документи, що регулюють діяльність закладів дошкільної освіти, такі, як: закони України «Про освіту» (2017), «Про дошкільну освіту» (2024), «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» (2022); Лист Міністерства освіти і науки України «Про організацію національно-патріотичного виховання у дошкільних навчальних закладах» (2019); Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді (2015) наголошують на важливості формування в дітей української національної та культурної ідентичності, що є ключовим для розвитку їхньої соціально-громадянської компетентності.

З огляду на державні нормативні документи (Державний стандарт дошкільної освіти (Базовий компонент дошкільної

освіти (2021), Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді (2015), проблема формування громадянської ідентичності дошкільників засобами комунікації (мовленнєвого спілкування) набуває особливого значення як теоретично, так і практично. Вона є комплексною, актуальною та практично значущою. Її розв'язання сприятиме підготовці покоління, яке ідентифікує себе як частину українського народу, усвідомлює цінність своєї мови й культури та готове діяти відповідально в демократичному суспільстві.

Окреслення нерозв'язаних питань, порушених у статті. Попри значну увагу, яку в сучасній педагогічній науці (І. Д. Бех, О. Я. Савченко, О. В. Сухомлинська, Н. В. Гавриш, Т. О. Пироженко) приділяють питанням громадянського та національно-патріотичного виховання. Проблему формування самосвідомості в дітей дошкільного віку недостатньо розроблено в теоретичному й практичному вимірах. Одним із нерозв'язаних аспектів є брак чіткого наукового визначення поняття «*громадянська ідентичність*» у контексті дошкільного віку.

Інша важлива проблема – розрив між теоретичними засадами суспільного виховання та практикою роботи закладів дошкільної освіти. Хоча в державних нормативних документах (Базовий компонент дошкільної освіти (2021), Концепція національно-патріотичного виховання дітей і молоді (2015) визначено потребу формування у вихованців патріотичних почуттів і громадянської свідомості, на практиці вихователі не завжди мають достатньо методичних засобів, мовленнєвих технологій, сценаріїв занять, які б допомагали реалізувати це завдання ефективно.

Педагоги часто обмежуються поверховим ознайомленням дошкільників із державними символами, національними святами, звичаями та традиціями українського народу, не розвиваючи в них емоційно-ціннісного ставлення до понять, що пов'язані з усвідомленням себе як невіддільної частини суспільства та культури.

Ще однією розбіжністю є недооцінювання мовленнєвого спілкування як провідного засобу формування громадянської ідентичності. У закладі дошкільної освіти його здебільшого розглядають лише як інструмент засвоєння знань або комунікації, а не як ретранслятор духовно-культурних смислів. Саме через мовленнєву взаємодію, художнє слово, казку, поезію, бесіди, прислів'я, пісні дитина засвоює базові моральні цінності: любов до рідного краю, доброту, повагу, вдячність, відчуття спільності з іншими людьми.

Сучасна практика дошкільної освіти показує, що вихователі недостатньо використовують емоційно-ціннісний потенціал мовлення та недостатньо враховують індивідуальні особливості дошкільників у процесі виховання громадянських якостей: не завжди створюють ситуації морального вибору, не залучають вихованців до емоційно насиченого спілкування на теми рідного дому, України, сімейних традицій, народних звичаїв. Як наслідок, соціальні уявлення формуються фрагментарно, без глибокого особистісного усвідомлення.

Проблемним є питання мовного середовища сім'ї: якщо вдома дитина спілкується іншою мовою або в змішаному мовному контексті, педагог має шукати гнучкі підходи, щоб не лише розвинути українське мовлення, а й викликати позитивне ставлення до нього як частини власної ідентичності.

Сучасна наука і практика дошкільної освіти стикаються з низкою нерозв'язаних питань, серед яких:

- несформованість єдиного теоретичного підходу до поняття «*громадянська ідентичність дошкільника*»;
- недостатня розробленість методик формування громадянських якостей через мовленнєву діяльність;
- недооцінювання мовленнєвого спілкування як виховного ресурсу;
- слабка інтеграція сімейного і дошкільного середовищ у формуванні національно-громадянських цінностей.

Розв'язання цих проблем передбачає новий методологічний підхід до виховання дошкільника як майбутнього громадянина через живе спілкування, творчу мовленнєву діяльність і особистісно значущий досвід взаємодії в національно-культурному контексті.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Для підґрунтя дослідження залучено класичні психологічні та педагогічні теорії соціального й мовленнєвого розвитку (Дж. Брунер, М. Томаселло), у яких розглядають роль виховного середовища та мовленнєвої взаємодії в розвитку особистості.

Ідеї Дж. Брунера про навчання як «підтримку розвитку» підказують освітянам, як поступово вводити складні громадянські поняття через опору на знайоме мовне середовище (Bruner J. S., 1960, с. 35). Розуміємо, що для успішного засвоєння складних громадянських ідей вихователі мають поетапно їх представляти, використовуючи рідне мовлення дитини як основу.

Роль спільної діяльності для засвоєння соціальних норм розглядав М. Томаселло (Томаселло М., 2008, с. 194). Визначаємо, що спільна діяльність та зосередженість на одному об'єкті чи завданні є ключовими чинниками для ефективного засвоєння правил поведінки в суспільстві.

Компоненти громадянської ідентичності досліджували О. І. Пометун та С. В. Толочко (2023). Учені сходяться на думці, що громадянська ідентичність є комплексним, багатогранним явищем, яке належить формувати на основі трьох ключових площин. Чотирикомпонентну модель пропонує С. В. Толочко: когнітивний (знання / усвідомлення), ціннісний, афективний (емоції) та конативний (діяльність). Три площини виокремлює О. І. Пометун: пізнавальну (відомості), емоційно-ціннісну (схвалення / шанування ідеалів) та практично-поведінкову (готовність і компетентність до дії). Схожість підходів полягає у виділенні тріади: свідомість (знання), ціннісно-емоційне ставлення та поведінкова активність (дія). Головна відмінність по-

лягає в деталізації: Цінності й емоції розрізняє С. В. Толочко, тоді як О. І. Пометун об'єднує їх у цілісну емоційно-ціннісну площину. В обох випадках формування ідентичності визнано процесом, що охоплює інтелектуальне осягнення, емоційне схвалення та готовність до активної громадянської діяльності.

Праці таких учених, як Г. В. Беленька, В. О. Нікітіна (2024), є взаємодоповнювальними в контексті формування громадянської ідентичності. Розробляючи внутрішні, педагогічні механізми становлення особистості – відповідальності, соціалізації та ціннісної бази, що є фундаментом громадянськості, Г. В. Беленька концентрується на початковому етапі (дошкілья). Досліджуючи роль сім'ї та соціального супроводу у формуванні соціальної компетентності та громадянськості, О. В. Безпалько зосереджується на зовнішніх, соціальних чинниках. Якщо Г. В. Беленька дає розуміння, як формувати цінності дошкільника в освітньому середовищі, то О. В. Нікітіна – як підтримувати й коригувати цей процес, працюючи з соціальним оточенням дитини.

Формулювання мети і завдань статті.

Метою статті є теоретичне обґрунтування та методичне розкриття процесу формування громадянської ідентичності дітей дошкільного віку засобами спілкування.

Для досягнення поставленої мети передбачено виконання таких **завдань**:

1. Уточнити сутність поняття «громадянська ідентичність дошкільника», його змістові та структурні компоненти (емоційно-ціннісний, когнітивний, поведінковий).
2. Визначити роль мовленнєвого спілкування як провідного засобу становлення громадянської ідентичності в дошкільному віці.
3. Обґрунтувати педагогічні умови, що сприяють ефективному формуванню в дітей уявлень про себе як громадянина України, носія рідної

мови, учасника спільноти.

4. Запропонувати методи, прийоми, форми роботи, спрямовані на формування громадянських почуттів та соціально-мовної активності дошкільників.

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням набутих наукових результатів. Відповідно до Державного стандарту дошкільної освіти (Базового компонента дошкільної освіти (БКДО), 2021), соціально-громадянську компетентність визначено як ключову для дітей дошкільного віку. Ознаки її сформованості викладено в освітньому напрямі «Дитина в соціумі»: вони виражаються в «ціннісному ставленні дитини до себе, своїх прав та інших, наявності уявлень про правила і способи міжособистісної взаємодії між членами сім'ї, родини, іншими людьми та вмінні дотримуватися цих правил у соціально-громадянському просторі, а також у ціннісному ставленні та поведінці до культурних надбань українського народу, представників різних національностей і культур» (БКДО, 2021, с. 16). Під час реалізації освітнього напрямку «Дитина в соціумі» важливо враховувати індивідуальні особливості кожної дитини: її цінності, інтереси та потреби.

У сучасній українській науці питання формування громадянськості й духовності дитини розробляли педагоги: Н. В. Гавриш, С. Й. Караванський, І. І. Негрій, О. В. Сухомлинська та інші, а також психологи І. Д. Бех, О. Л. Кононко, Т. О. Піроженко.

У «Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності» О. В. Сухомлинська наголошувала, що органічна єдність громадянського виховання з історією та культурою народу, його мовою, народними традиціями та звичаями забезпечують духовну єдність, наступність та спадкоємність поколінь (Сухомлинська О. В., 2001, с. 2). Тож духовну спадкоємність та громадянську зрілість діти досягають через органічне засвоєння національних надбань свого народу.

Громадянська ідентичність, як визначає С. В. Толочко, є єдністю когнітивного, ціннісного, афективного (емоційне ставлення до свого членства, переживання «моє / не моє», почуття гордості, сорому, патріотизму тощо), конативного (зумовлює суспільну поведінку та визначає форми діяльності (чи бездіяльності) стосовно держави й співгромадян – активність, залученість, дотичність / пасивність, байдужість, ворожість, протест, протистояння тощо; готовність індивіда діяти відповідно до інтересів держави та громадянської спільноти; громадянська участь / активність чи пасивність щодо обстоювання громадянських прав і цінностей (Толочко С. В., 2023, с. 184). Сформульовано авторське визначення, що описує громадянську належність як комплексний феномен.

Варто зазначити, що О. І. Пометун виокремлює формування ідентичності через сутність складової частини особистості (національної, державної, громадянської totoжності), що охоплює три основні площини: пізнавальну, яка є комплексом необхідних відомостей та уявлень; емоційно-ціннісну, що передбачає внутрішнє схвалення, шанування та орієнтацію на народні та суспільні ідеали, це слугує поштовхом до активності; а також практично-поведінкову, що означає готовність до бажаної діяльності, її усвідомлення та наявність компетентності для успішної реалізації (Пометун О. І., 2023, с. 66–67). Тож формування самоусвідомлення індивіда (на рівні належності до нації, держави та суспільства) – це комплексний процес. Він охоплює інтелектуальне осягнення необхідних фактів та уявлень, емоційне схвалення й повагу до соціальних і державних засад, що спонукає до дії, а також готовність до активної діяльності, яка потребує розуміння та відповідних умінь.

Одними з особливостей утвердження національної та громадянської ідентичності, за визначенням О. О. Сокурєнко, є: захист і популяризація української мови як її основи; унесення елементів народної культури, традицій, мистецтва у виховні захо-

ди та навчальні програми; популяризація культурної спадщини України через освітні активності (Сокуренько О. О., 2025, с. 108).

Громадянське виховання як «ціле-спрямований процес становлення духовно багатой, національно свідомой, морально відповідальної особистості, здатної до активної участі в житті держави» визначає І. Д. Бех (Бех І. Д., 2019, с. 605). Учений акцентує, що формування громадянської свідомості починається з емоційно-ціннісних переживань і почуття причетності до Батьківщини.

Громадянські якості дитини, на думку О. Л. Кононко, розвивають через досвід спільного життя в колективі, у процесі спілкування, гри, мовленнєвих ситуацій, що відображають соціальні відносини. Вона акцентує на необхідності створення в дитячому садку соціокультурного простору, де кожна дитина відчуває себе значущою частиною українського суспільства (Кононко О. Л., 2020, с. 228). Формування громадянських рис у малечі базується на соціальному досвіді в колективі, а успіх залежить від створення в закладі сприятливого освітнього простору, який підкреслює належність дитини до суспільства.

Розуміємо сутність *громадянської ідентичності* як багатогранне явище, що поєднує чотири основні аспекти: свідомість (розуміння себе як частини держави та її народу, а також знання про країну); цінності (визнання значущості свого місця в суспільстві та прийняття його головних ідей); емоції (почуття, що виникають щодо своєї належності (наприклад, повага, захоплення чи невдоволення); дії (готовність діяти відповідно до інтересів суспільства або навпаки – ухилятися від активності).

Не менш вартє уваги розуміння того, що саме в дошкільному віці на початок формування громадянської ідентичності припадає період інтенсивного становлення в дітей світоглядних орієнтирів, мовленнєвих і комунікативних навичок, емоційно-ціннісної сфери. У дослідженнях мовознавця С. Й. Караванського доведено, що рідна мова – це не лише засіб спілкуван-

ня, а й ознака культури, основа історичної пам'яті народу та етнічної ідентичності, духовний код нації. Учений зазначає: «Комунікативна свідомість дитини є першою формою її національної самосвідомості» (Караванський С. В., 2001, с. 87). Спілкуючись, дитина водночас засвоює: ціннісні смисли, властиві культурі народу (любов до рідної землі, шанобливе ставлення до старших, прагнення до справедливості); соціальні норми; правила поведінки; культурні традиції; відчуття належності до певної спільноти. Саме тому мовленнєвий розвиток є дієвим засобом формування громадянської ідентичності на ранніх етапах життя.

На мовленнєвому аспекті виховання громадянськості наголошує Н. В. Гавриш, адже саме через мовлення дитина висловлює свої почуття, переконання, ставлення до світу. Учена пропонує застосовувати дидактичні ігри, художнє слово, казкотерапію для формування морально-ціннісних орієнтацій (Гавриш Н. В., 2018, с. 19–26). У нашому розумінні, мовленнєве спілкування є ключовим інструментом у формуванні громадянськості та життєвих пріоритетів дитини, оскільки слугує засобом самовираження.

Питання дослідження мовлення тісно пов'язано з розвитком емоційно-ціннісної сфери дитини. Як підкреслює І. І. Негрій, «коли мовна свідомість починає пробуджуватися, це може стати рушійною силою в національних змаганнях та боротьбі за збереження культури, незалежності й самобутності, особливо важливо це для дітей, оскільки в цей період вони починають активно засвоювати комунікативні норми, відтворювати вербальні моделі та розвивати лінгвістичні здібності» (Негрій І. І., 2024, с. 73). Активне засвоєння рідних слів є рушійною силою для розвитку національної свідомості дошкільників та забезпечення культурної незалежності нації.

Дошкільне дитинство як період становлення соціального «Я», розглядає Т. О. Піроженко, підкреслюючи значення емоційно забарвленого спілкування в роз-

витку національно-громадянської свідомості, зазначаючи, що спільна мовна діяльність дитини з дорослим стає «основою довіри до світу, людей, держави» (Піроженко Т. О., 2018, с. 114). Почуттєво насичений діалог дорослого з дошкільником формують соціальну ідентичність («Я») та слугують базою довіри до суспільства і держави, що є фундаментальним значенням для розвитку нації та громадянського суспільства.

Аналіз наукових джерел уможливує висновки:

- громадянська ідентичність є ціннісно-моральним утворенням, основи якого належить закладати в дошкільному віці, пов'язана зі свідомим ототожненням себе із частиною українського народу;
- провідним засобом її формування є мовлення як засіб пізнання, спілкування, культурної ідентифікації та духовного зв'язку з народом;
- ефективність процесу залежить від якості комунікативного середовища та емоційно-ціннісного спілкування між дитиною і дорослими;
- педагогічна практика потребує розроблення цілісних методичних підходів, що поєднують мовленнєвий розвиток із вихованням громадянських і національних почуттів.

Громадянська ідентичність дошкільника є початковим, базовим рівнем для дитини дошкільного віку, що усвідомлює свою належність до спільноти громадян своєї країни (народу). Усвідомлення виявляється в емоційно-ціннісному ставленні до Батьківщини, держави, її символів, культурних традицій, а також у наявності елементарних знань про них та готовності до простої соціально схвалюваної поведінки. Її формування є важливою частиною цілісного розвитку особистості.

У дошкільному віці дитина активно пізнає навколишній світ, формуються її уявлення про себе, інших людей, соціальні норми й цінності, а також у цей період

зкладаються основи майбутньої громадянської свідомості, моральної поведінки, соціальної активності. Дошкільник засвоює мову свого народу, опановує засоби спілкування (вербальні та невербальні), що є провідними каналами соціалізації та становлення громадянських почуттів.

Мовлення в цьому контексті є не лише засобом комунікації, а й *потужним чинником формування соціальної ідентичності*: через слово дитина пізнає світ, осмислює себе як частину спільноти, розуміє інших, виявляє емпатію, толерантність, взаємоповагу. Мова є носієм історичної пам'яті, культури, традицій, тому формування громадянської ідентичності неможливе без глибокого занурення в культурне середовище: діти дошкільного віку засвоюють назви державних символів (прапор, герб, гімн), національного одягу (вишиванка) та понять (Батьківщина, народ, громадянин). Навіть поверхове, емоційно забарвлене вживання цих слів фіксує їхню цінність у свідомості дошкільника, що відкриває шлях до пізнання духовних цінностей і ментальності народу. Казки, пісні, прислів'я, загадки, які є частиною комунікативного середовища, транслиують еталони поведінки, моральні норми (чесність, працьовитість, взаємодопомога) та патріотичні ідеали. Дидактичні ігри, вірші та пісні, що прославляють рідний край, викликають позитивний емоційний відгук, який живить емоційно-ціннісний компонент громадянської ідентичності.

Спілкування (між дитиною та дорослим, а також між дітьми) є провідним механізмом, який перетворює мову з інструменту на діяльність, що формує поведінковий та когнітивний компоненти ідентичності.

Спілкування «дитина – дорослий (вихователь, батьки)» передбачає ціннісно-орієнтовувальний характер, що виявляється через :

- *роз'яснення соціальних норм*: дорослий через діалог («Чому треба поважати старших?», «Як ми можемо допомогти нашій країні?»)) пояснює дитині елементарні гро-

- мадянські обов'язки та правила співжиття;
- *запровадження «громадянського» етикету*: навчання звертатися до дорослих та однолітків із повагою, використовувати ввічливі форми (наприклад, український мовленнєвий етикет) закладає основи соціально схвалюваної поведінки;
- *створення ситуацій для громадянського вибору*: обговорення прочитаного чи побаченого (наприклад, учинків героїв) спонукає дитину до рефлексії і формує її початкові моральні та громадянські судження (когнітивний компонент).

Спілкування «дитина – дитина» має практико-формувальний характер і реалізується в ігровій та трудовій діяльності через:

- *сюжетно-рольові ігри*: на громадянську тематику («На прикордонній заставі», «Міська рада», «Сім'я»), де діти беруть на себе соціальні ролі, потребують мовленнєвої взаємодії, спільного планування та дотримання правил. Це розвиває поведінковий компонент ідентичності – здатність діяти в

рамках соціальних норм;

- *колективні обговорення*: через спільне обговорення проєкту («Як прикрасити групу до свята?») або розв'язання конфлікту в дитини розвивається вміння висловлювати свою думку, слухати інших, домовлятися й ухвалювати спільні рішення, що є ключовими громадянськими навичками.

Тож спілкування в дошкільному віці виконує функцію інтеграції дитини в громадянське суспільство, що наповнює змістом (національні поняття й цінності) та забезпечує механізм його засвоєння, перетворюючи абстрактні знання на особистісне емоційно-ціннісне ставлення й практичні навички соціальної взаємодії, що є суттю громадянської ідентичності.

Структура громадянської ідентичності дошкільника є трикомпонентною, що охоплює: емоційно-ціннісний, когнітивний та поведінковий компоненти. Стисло характеризуємо кожний із них.

Емоційно-ціннісний компонент є ключовим у дошкільному віці, оскільки емоції та переживання формують основу ставлення дитини до навколишнього світу (Таблиця 1):

Таблиця 1.

Характеристика емоційно-ціннісного компонента громадянської ідентичності дошкільника

Змістовий елемент	Прояв у дитини дошкільного віку
Патріотичні почуття	Любов до рідного дому, родини, дитячого садка, рідного міста / села. Емоційний відгук на державні символи (прапор, герб, гімн)
Ціннісне ставлення	Позитивне сприйняття національних традицій, свят, народних іграшок, казок. Гордість за свою країну (на елементарному рівні – за її красу, визначні місця)
Соціальні емоції	Співпереживання, повага до старших, доброзичливість, відчуття безпеки та належності до спільноти

Джерело: авторський варіант

Когнітивний компонент відображає наявність у дошкільника елементарних знань, необхідних для усвідомлення своєї громадянської належності (Таблиця 2):

Таблиця 2.

**Характеристика когнітивного компонента громадянської
ідентичності дошкільника**

Змістовий елемент	Прояв у дитини дошкільного віку
Знання про Батьківщину	Назва країни (Україна), столиці (Київ), рідного міста / села. Уявлення про державні символи
Знання про культуру	Назви національного одягу (вишиванка), основних народних свят (Великдень, Різдво), фольклорних героїв
Соціальні знання	Знання про свою сім'ю, правила поведінки в громадських місцях (елементарні норми). Уявлення про професії, важливі для суспільства (лікар, учитель, військовий)

Джерело: авторський варіант

Поведінковий компонент виявляється в практичній діяльності дитини, її готовності дотримуватися соціальних норм і брати участь у спільних справах (Таблиця 3):

Таблиця 3.

**Характеристика поведінкового компонента громадянської
ідентичності дошкільника**

Змістовий елемент	Прояв у дитини дошкільного віку
Співпраця та взаємодія	Участь у спільній ігровій та трудовій діяльності (чергування, допомога дорослим, спільна гра)
Дотримання норм	Виконання правил поведінки в групі, повага до чужої власності, ввічливе спілкування
Елементи громадянської активності	Участь у святах, присвячених національній тематиці (читання віршів, виконання пісень), догляд за природою (клумба, куточок природи), бажання робити корисні справи для групи / садка

Джерело: авторський варіант

У фаховій літературі представлено дослідження, що присвячено використанню ігрової діяльності в контексті здійснення соціально-громадянського виховання. Наприклад, О. Г. Косенчук та Л. В. Куземко виділяють різні критерії успішної соціалізації для різних вікових груп. Для дітей молодшого дошкільного віку індикатором успішної соціалізації є поява сюжетно-рольової гри. Вона дає змогу малюкам моделювати стосунки та стимулює їх об'єднуватися в невеликі ігрові групи. Автори наголошують, що саме в сюжетно-рольових

іграх формується довільна поведінка, діти вчаться слухати одне одного та спільно планувати свої дії. Щодо старших дошкільників дослідники визначають критерієм успіху виконання правил, пов'язаних із певною роллю (Косенчук О. Г., Куземко Л. В., 2021, с. 9–13). На цьому етапі правила гри слугують інструментом регулювання взаємин, тому вчені радять заохочувати старших дошкільнят самостійно створювати правила, дотримуватися їх і, що важливо, нести відповідальність за їхнє порушення.

За допомогою ігор із соціально-гро-

мадянським наповненням дошкільнята легко й органічно опановують навички взаємодії як одне з одним, так і з суспільством загалом. Згідно з поглядами З. М. Воеводи, література є одним із найбільш ефективних інструментів для формування особистості, скеровуючи її на духовний розвиток та облагородження. Українська літературна традиція зокрема містить історично сильний виховний елемент, що виражається у прагненні повчати і виховувати читача (Воевода З. М., 2006, с. 27–31).

Особливий виховний вплив на емоційний світ дошкільнят, як підкреслює Н. В. Гавриш, має саме художня література, зокрема читання казок та оповідань. Також вона сприяє розвитку мовлення. Мистецький текст функціонує як своєрідний генетичний код, що розкриває перед дітьми цілісний світ: від національних та культурних традицій, народних ідеалів, звичаїв і обрядів до морально-етичних та громадянських цінностей (Гавриш Н. В., 2018, с. 23). Вихователям варто використовувати ігрові ситуації протягом дня, щоб допомогти дітям відчувати задоволення від приємної взаємодії. Це також має сприяти усвідомленню того, наскільки важливими є навички активного слухання та як це зумовлюватиме розвиток умінь чітко висловлювати власні думки за прочитаним разом із вихователем твором, щоб бути зрозумілим співрозмовникам.

Виокремимо педагогічні умови, що

забезпечують ефективність формування громадянської ідентичності дітей дошкільного віку засобами спілкування:

1. створення мовленнєвого середовища, у якому дитина чує, розуміє й активно використовує українську мову як природний засіб самовираження, пізнання світу й спілкування.

2. Виховання через «живе слово» – ознайомлення з фольклорними текстами, народними казками, прислів'ями, поезією, що втілюють духовні цінності народу.

3. Організація діалогічного спілкування в усіх видах діяльності дитини: у грі, спільних обговореннях, морально-етичних ситуаціях.

4. Залучення дітей до соціально значущих ролей і дій – участь у спільних справах, святкуваннях, благодійних акціях у межах дитячого садка.

5. Педагогічна підтримка позитивного мовленнєвого самовираження, розвиток умінь висловлювати думки, почуття, позицію щодо подій у власному житті, в родині, у громаді.

Ці умови створюють базу для формування емоційно-ціннісного ставлення до України, свого народу, рідної мови, що є стрижнем громадянської ідентичності.

Виокремимо найбільш ефективні форми та методи формування громадянської ідентичності в дошкільників засобами спілкування (Таблиця 4).

Таблиця 4.

Методи та форми формування громадянської ідентичності в дошкільників засобами спілкування

Методи	Форми	Прийоми
Словесні	Бесіди; читання та переповідання художніх творів; пояснення; переказ; ситуативні розмови; обговорення проблемних ситуацій	<i>Комунікативні ситуації</i> («Розкажи про свій дім», «Як ми допомагаємо іншим», «Моє рідне місто» тощо); <i>бесіди патріотичного спрямування</i> на теми: «Що означає бути українцем», «Чому потрібно берегти природу України», «Наші державні символи» тощо); <i>художньо-мовленнєві вправи, хвилинки</i>

		(вивчення коротких віршів, приказок, скоромовок із національним змістом)
Наочні	Розглядування ілюстрацій, картин, фотографій; екскурсії; демонстрація предметів, символів	Словесний супровід під час розглядування (бесіда-обговорення, опис, пояснення); читання віршів про державні символи; обговорення змісту плакатів / фото про Батьківщину
Практичні	Проектна діяльність; доручення; виконання елементарних трудових дій; створення малюнків / аплікацій на громадянську тематику; моделювання ситуацій	Моделювання ситуацій вибору («Що робити, якщо хтось порушує правила?»); художньо-продуктивна діяльність: малювання, ліплення, аплікація, створення виробів за мотивами народних ремесел
Інтерактивні	Тренінги: "Коло добрих справ"; мозковий штурм (дитячий варіант); ранкові зустрічі; ситуаційні ігри-вправи	Інсценування народних казок та оповідань, що вчать доброти, справедливості, взаємодопомоги; обмін думками в парах / групах («Інтерв'ю»); висловлення власної позиції («Я вважаю, що...»); формулювання правил поведінки в колективі; укладання спільних «кодексів» доброти / дружби
Ігрові	Сюжетно-рольові ігри; дидактичні ігри; ігри-драматизації; ігри-мандрівки; рухливі ігри з національним колоритом	Словесне оформлення ролі (ведення діалогів відповідно до ролі); промовляння ігрових правил; використання лічилок, закличок; моделювання етикетних фраз у грі («Дякую», «Прошу вибачення»); спільне обговорення ходу гри та її результатів

Джерело: авторський варіант

Зміст таких методів, форм, прийомів роботи має бути емоційно насиченим, близьким до життєвого досвіду дитини, із використанням народної символіки, музики, фольклору, національних ігор.

Нижче наведемо розроблені **прикладні** форм роботи, що поєднують мовленнєвий розвиток із ціннісним вихованням (Таблиця 5).

Таблиця 5.

Форми роботи з дошкільниками з метою формування громадянської ідентичності засобами спілкування

Назва форми роботи	Мета	Зміст роботи
Мовленнєві ігри спрямовано на закріплення знань про Батьківщину та державні символи, розвиток зв'язного мовлення та емоційно-ціннісного компонента ідентичності:		
«Моя маленька Батьківщина»	Вчити називати й описувати місце, де живе дитина	Діти називають свою вулицю, місто / село, розповідають про улюблене місце (парк, майданчик)
Моделювання комунікативної ситуації стимулює дітей до діалогу, обміну думками та засвоєння соціальних норм (поведінковий компонент)		

«Зустрічаємо гостя». Моделювання ситуації прийому «гостя з іншої країни / міста»	Вчити дітей ставити прості запитання та відповідати на них, підтримуючи діалог із гостем: представляти свою країну / місто, розповідати про українські традиції (наприклад, про гостинність, національну страву) та правила етикету; формувати уявлення про те, що люди можуть жити в різних місцях, мати певні відмінності (мова, традиції, одяг) і водночас бути схожими (граються, радіють, люблять спілкуватися); стимулювати дітей до використання простої, зрозумілої мови (фраз, речень) для привітання, знайомства, висловлення радості та обміну базовою інформацією (імена, вік, місто / країна)	Вихователь повідомляє дітям, що до них завітає особливий гість (наприклад, лялька чи запрошена особа, яка виконує роль гостя). Мотивація: Підготовка до зустрічі (Як ми зустрічаємо гостей? Що говоримо?). Привітання: Гість з'являється. Діти вітаються з ним. Представлення: Гість представляється і розповідає про те, звідки він приїхав (інше місто / країна, мова, щось цікаве про місце). Діалог: Діти по черзі ставлять гостю прості запитання (з допомогою вихователя): «Як тебе звати?», «Ти довго їхав?», «Що ти любиш робити?». Пропозиція спільної гри або демонстрація чогось особливого. Діти дякують гостю за візит та прощаються. Рефлексія: Вихователь обговорює з дітьми: «Про що ми дізналися?», «Яким був наш гість?», «Чи були ми добрими господарями?»
Художньо-мовленнєві вправи ефективно впливають на когнітивний та емоційно-ціннісний компоненти завдяки силі художнього слова		
Декламування віршів «Про рідний край»	Учити дітей правильно, чітко та інтонаційно виразно передавати зміст та настрій вірша (радість, захоплення, ніжність) під час декламування. Поглиблювати та закріплювати знання про природу, символіку та особливості свого краю, які відображені у віршах. Розвивати вміння відчувати красу рідної мови, образність поетичних висловів та емоційний вплив художнього слова	Вихователь створює емоційний фон (наприклад, демонструє ілюстрації чи фотографії рідного міста / природи, вмикає тиху музику). Нагадує дітям про те, який прекрасний їхній рідний край і як про нього можна розповісти красиво – за допомогою віршів. Повторне читання вихователя (або прослуховування) 1–2 обраних віршів про рідний край. Обговорення настрою, інтонації, пауз, акцентів. Діти по черзі декламують вивчені вірші (або окремі частини). Вихователь дає індивідуальні поради щодо сили голосу, чіткості вимови (дикції) та емоційної виразності. Колективне промовляння найбільш яскравих або складних уривків. Заохочення дітей використовувати жести або міміку.

		Вихователь оцінює не лише правильність слів, а й емоційність та старання дитини. Наголошує, що вивчення віршів сприяє вихованню почуття поваги до рідного краю
Складання «Словникової сітки». Центральне слово – «Батьківщина» або «свобода»	Систематизувати та активізувати у словнику дітей слова-асоціації, пов'язані з абстрактними поняттями «Батьківщина» та «Свобода» (прикметники, іменники, дієслова). Навчати дітей швидко добирати слова за заданою темою (як частину «сітки»), розширюючи розуміння багатозначності центрального слова. Вчити дітей обґрунтовувати свій вибір слова-асоціації, пояснювати, чому саме це слово пов'язане з центральним поняттям, та складати з новими словами прості поширені речення. Виховувати почуття гордості, любові та шанобливого ставлення до своєї країни та її фундаментальних цінностей	Вихователь чітко називає центральне слово (наприклад, «Батьківщина» або «Свобода»). Проводить коротку бесіду: Що ви відчуваєте, коли чуєте це слово? З чим воно асоціюється? (Можна використати ілюстрації). Пропонує дітям називати слова, пов'язані з центральним поняттям. Записує (малює) ці слова навколо центрального слова, створюючи «сітку» або «павутинку» на дошці. Кожна дитина, яка назвала слово, пояснює свій вибір: «Батьківщина – це дім, тому що я там живу», «Свобода – це політ, тому що я вільний, як птах». Фокус: Активізація різних частин мови (іменники: прапор, мама, небо; прикметники: рідна, вільна, велика). Вихователь пропонує дітям скласти коротке поширене речення з одним із новостворених слів «сітки», обов'язково використовуючи центральне слово
Унаочнення дає змогу перевести абстрактні поняття громадянськості в доступні та зрозумілі образи й асоціації		
«Український сувенір»	Поглибити знання про українські традиції та символи, виховуючи повагу та любов до національної культури через практичну творчу діяльність. Розвивати художньо-конструктивні здібності та фантазію, створюючи власний сувенір за мотивами українського народного мистецтва (наприклад, використовуючи елементи орнаменту чи символіки).	Діти створюють сувенір (наприклад, розписують дерев'яні іграшки, роблять листівки з орнаментом)

Джерело: авторський варіант

Використання вищенаведених форм роботи забезпечує комплексний підхід, де мовленнєве спілкування слугує провідним каталізатором для формування базових громадянських почуттів та соціальної компетентності дошкільника.

Висновки та перспективи дослідження проблеми.

Отже, проведене дослідження: дало змогу уточнити сутність поняття «громадянська ідентичність дошкільника», його змістові та структурні компоненти, що сприятиме підвищенню ефективності освітнього процесу в закладах дошкільної освіти щодо формування *усвідомлення причетності до нації*; підтвердило провідну роль мовленнєвого спілкування як ключового засобу становлення громадянськості в дошкільному віці. Було обґрунтовано комплекс педагогічних умов та принципів, спрямованих на ефективне формування

в дітей уявлень про себе як громадянина України, носія рідної мови та активного учасника спільноти. Зокрема запропоновано систему методів, прийомів і форм роботи, що сприяють розвитку громадянських почуттів і підвищенню соціально-мовної активності дошкільників, що є необхідною передумовою їхньої подальшої успішної соціалізації.

Отже, формування громадянської ідентичності дітей дошкільного віку засобами мовленнєвого спілкування є важливим складником сучасної системи дошкільної освіти, що передбачає цілеспрямовану педагогічну діяльність, методичне забезпечення та партнерства між закладом освіти, родиною і громадою.

Подальшого вивчення потребує вплив родинного та етнокультурного середовища на формування громадянської ідентичності дошкільників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Базовий компонент дошкільної освіти України / МОН України [електронний ресурс] ; під наук. керівн. Піроженко Т. О., авт. кол-в: Байєр О. М., Безсонова О. К., Брежнєва О. Г., Гавриш Н. В., Загородня Л. П. [та ін.]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0033729-21#Text>
2. Бех І. Д. Патріотичне і громадянське виховання у власних межах / І. Д. Бех // Освіта для миру // : зб. наук. пр. : у 2 т. / НАПН України та ін. – Київ ; Переяслав-Хмельницький : Юрка Любченка, 2019. – Т. 1. – С. 607–618.
3. Беленька Г. В. Ознайомлення дошкільників зі складними явищами навколишнього світу: крок за кроком. / Г. В. Беленька // Методичні рекомендації. – Уманський державний педагогічний університет ім. П. Тичини. – 2024. – 152 с.
4. Воевода З. М. Морально-етичні аспекти вивчення літератури // З. М. Воевода. – Дивослово. – 2006. – №6. – С. 27–31.
5. Гавриш Н. В. Технологія літературного проекту : як допомогти дитині відкрити важливі смисли за допомогою художнього твору / Н. В. Гавриш // Мистецтво і освіта. – 2018. – № 3. – С. 19–26.
6. Караванський С. Й. Пошук українського слова, або Боротьба за національне «Я» / С. Й. Караванський. – К.: ВЦ Академія, 2001. – 233 с.
7. Кононко Л. О. Соціально-моральне виховання дошкільника: дослідно-технологічні аспекти [Текст] : навч.-метод. посіб. для студентів пед. спец. / уклад.: О. Л. Кононко [та ін.] ; за заг. ред. проф. О. Л. Кононко ; Ніжин. держ. ун-т ім. Миколи Гоголя. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2020. – 415 с.
8. Косенчук О. Г., Куземко Л. В. Виховуємо соціально компетентного громадянина у грі./ О. Г. Косенчук, Л. В. Куземко // Вихователь-методист дошкільного закладу. – 2021. – № 6. – С. 9–13.
9. Негрій І. І. Українська мова як засіб формування української національної іден-

тичності у дітей старшого дошкільного віку / І. І. Негрій // Наукові записки [Укр. держ. університету імені Михайла Драгоманова]. Серія : Педагогічні науки : [збірник наукових статей] / М-во освіти і науки України, УДУ імені Михайла Драгоманова ; упор. Л. Л. Макаренко. – Київ : Видавничий дім «Гельветика», 2024. – Вип. CLVIII (158). – С. 70–78. DOI: <https://doi.org/10.31392/NZ-udu-158.2024.07>

10. Нікітіна В. О. Соціальна підтримка сім'ї та дитини у соціокультурному просторі громади / В. О. Нікітіна // Збірник матеріалів V Всеукраїнської науково-практичної конференції «Соціальна підтримка сім'ї та дитини у соціокультурному просторі громади». – Суми. – 2024. – 366 с.

11. Піроженко Т. О. Прийняття дитиною цінностей: посібник / Піроженко Т. О., Карабаєва І. І., Ладивір С. О. та ін.; за ред. Т. О. Піроженко. – Київ : Видавничий Дім «Слово», 2018. – 240 с.

12. Пометун О. І. Навчання історії й громадянської освіти як чинник формування національної й громадянської ідентичності учнів в умовах війни та повоєнного розвитку України / О. І. Пометун // Український педагогічний журнал – 2023. – Вип. 2. – С. 62–72. DOI: <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2023-2-62-72>

13. Сокурєнко О. О. Утвердження національної та громадянської ідентичності: кращі практики Чехії та України / О. О. Сокурєнко // Науково-методичний, інформаційно-освітній журнал. Вересень. – 2025. – № 1(104). – С. 102–116.

14. Сухомлинська О. В. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності. (АПН України) / кол. авт.: О. В. Сухомлинська, М. Й. Боришевський, І. Г. Тараненко [та ін.] // Громадянин. Держава. Громадське виховання: антологія. – Донецьк. – 2001 – С. 252–262

15. Толочко С. В. Громадянська ідентичність особистості: актуальність формування та виявлення в сучасній Україні / С. В. Толочко // Advanced Linguistics. – 2023. – Вип. 11. – С. 181–191. DOI: <https://doi.org/10.20535/2617-5339.2023.11.277433>

16. Томаселло М. Витоки людського спілкування / М. Томаселло // Україна ТД. – 2008. – 324 с.

17. Bruner J. S. The Process of Education. Harvard University Press. 1960. – 92 p.

FORMATION OF CIVIC IDENTITY IN PRESCHOOL CHILDREN THROUGH COMMUNICATION

Malanchuk Olena,

the educator,

Department of Theory and Methods

Preschool and Primary Education

Mykolaiv In-Service Teachers Training Institute

4-a, Admiralska Street, 54001, Mykolaiv, Ukraine

olena.malanchuk@moippo.mk.ua

The methodological article highlights the urgent need to cultivate civic identity in young children, a critical step for fostering a resilient democratic society in Ukraine, especially amid wartime social and psychological challenges. The preschool period is identified as the key stage for developing foundational socio-civic competence, as emphasised in the Basic Component of Preschool Education (BCPE). «Preschooler's civic identity» is defined not only as intellectual knowledge but as an emerging value-based consciousness and emotional awareness of belonging to the Ukrainian nation, its culture, traditions, and state, forming a basis

for responsible future citizenship and social participation. The article emphasises that verbal interaction and communication are primary vehicle for this development, enabling children to internalise social norms, ethical principles, and national values from an early age. The research outlines essential structural components, priority directions, and pedagogical conditions for effective identity formation, including creating a rich, supportive, and engaging linguistic, cultural, and social environment. Practically, the work presents instructional strategies and activity formats integrating language development with national-patriotic education: speech games promoting social roles, communicative scenarios enhancing empathy and dialogue, artistic-linguistic exercises using folklore and literature, and collaborative creative projects emphasising local community, traditions, and cultural heritage. These methods aim to foster children's sense of belonging, responsibility, social-verbal engagement, and ethical awareness, providing educators with a clear methodological framework to improve the quality, consistency, and effectiveness of preschool education.

Keywords: *a preschooler's civic identity; communication; national-patriotic education; preschool children.*

REFERENCES

1. Basic component of preschool education in Ukraine / Ministry of Education and Science of Ukraine [electronic resource]; under the scientific supervisor Pirozhenko T. O., authors: Bayer O. M., Bezsonova O. K., Brezhneva O. G., Gavrish N. V., Zagorodnya L. P. [and others]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0033729-21#Text> (ukr).
2. Bekh, I. D. (2019). Patriotychne i hromadianske vykhovannia u vlasnykh mezhakh [Patriotic and civic education within its own boundaries]. *Osvita dlia myru* u 2 t. T. 1, 607–618. NAPN Ukrainy ta in. Kyiv; Pereiaslav-Khmelnitskyi: Yurka Liubchenka (ukr).
3. Bielienka, H. V. (2024). *Oznaiomlennia doshkilnykiv zi skladnymy yavyshchamy navkolyshnoho svitu: krok za krokom* [Introducing preschoolers to complex phenomena of the surrounding world: Step by step]. Umanskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet im. P. Ty-chyny (ukr).
4. Bruner, J. S. (1960). *The Process of Education*. Harvard University Press. – 92 p. (eng).
5. Havrysh, N. V. (2018). Tekhnolohiia literaturnoho proektu: yak dopomohy dytyni vidkryty vazhlyvi smysly za dopomohoiu khudozhnoho tvorcu [Technology of a literary project: How to help a child discover important meanings through a literary work]. *Mystetstvo i osvita*, 3, 19–26 (ukr).
6. Karavanskyi, S. Y. (2001). *Poshuk ukrainskoho slova, abo Borotba za natsionalne «Ya»* [Search for the Ukrainian word, or The struggle for the national «I»]. K.: VTs Akademiia (ukr).
7. Kononko, L. O. (Ed.). (2020). *Sotsialno-moralne vykhovannia doshkilnyka: doslidno-tekhnologichni aspekty* [Social and moral education of preschoolers: Experimental and technological aspects]. (Ed. prof. O. L. Kononko); Nizhyn. derzh. un-t im. Mykoly Hoholia (ukr).
8. Kosenchuk O. H., & Kuzemko L. V. (2021). *Vykhovuemo sotsialno kompetentnoho hromadianyna u hri* [Educating a socially competent citizen through play]. *Vykhovatel-metodyst doshkilnoho zakladu*, (6), 9–13 (ukr).
9. Nehrii, I. I. (2024). *Ukrainska mova yak zasib formuvannia ukrainskoi natsionalnoi identychnosti u ditei starshoho doshkilnoho viku* [Ukrainian language as a tool for the formation of Ukrainian national identity in children of older preschool age]. *Naukovi zapysky. Ukr. derzh. universytetu imeni Mykhaila Drahomanova. Serii: Pedahohichni nauky*. M-vo osvity i nauky Ukrainy, UDU imeni Mykhaila Drahomanova; upor. L. L. Makarenko. Kyiv: Vydavnychiy dim «Helvetyka», Vyp. CLVIII (158), 70–78. DOI: <https://doi.org/10.31392/NZ-udu-158.2024.07> (ukr).

10. Nikitina, V. O. (2024). Sotsialna pidtrymka simi ta dytyny u sotsiokulturnomu prostori hromady [Social support of family and child in the sociocultural space of the community]. V Vseukrainska naukovo-praktychna konferentsiia «Sotsialna pidtrymka simi ta dytyny u sotsiokulturnomu prostori hromady». Sumy (ukr).
11. Pirozhenko, T. O., Karabaieva, I. I., Ladyvir, S. O. & ta in. (2018). *Pryiniattia dytynoiu tsinnosti* [Child's acceptance of values]. Kyiv: Vydavnychy Dim «Slovo» (ukr).
12. Pometun, O. I. (2023). Navchannia istorii y hromadianskoi osvity yak chynnyk formuvannia natsionalnoi y hromadianskoi identychnosti uchniv v umovakh viiny ta povoiennoho rozvytku Ukrainy [Teaching history and civic education as a factor in forming national and civic identity of students during the war and postwar development of Ukraine]. *Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal*. Vyp. 2, 62–72. DOI: <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2023-2-62-72> (ukr).
13. Sokurenko, O. O. (2025). Utverdzhennia natsionalnoi ta hromadianskoi identychnosti: krashchi praktyky Chekhii ta Ukrainy [Affirmation of national and civic identity: Best practices of the Czech Republic and Ukraine]. *Veresen*, 1 (104), 102–116 (ukr).
14. Sukhomlynska, O. V., Boryshevskyi, M. Y., Taranenko, I. H. & ta in. (2001). Kontseptsii hromadianskoho vykhovannia osobystosti v umovakh rozvytku ukrainskoi derzhavnosti (APN Ukrainy) [The concept of civic education of personality in the context of Ukrainian statehood development]. *Hromadianyn. Derzhava. Hromadske vykhovannia: antolohiia*. Donetsk, 252–262 (ukr).
15. Tolochko, S. V. (2023). Hromadianska identychnist osobystosti: aktualnist formuvannia ta vyjavlennia v suchasni Ukraini [Civic identity of the individual: Relevance of formation and manifestation in modern Ukraine]. *Advanced Linguistics*, 11, 181–191. DOI: <https://doi.org/10.20535/2617-5339.2023.11.277433> (ukr).
16. Tomasello, M. (2008). *Vytoky liudskoho spilkuvannia* [The origins of human communication] Ukraina TD (ukr).
17. Voievoda, Z. M. (2006). Moralno-etychni aspekty vyvchennia literatury [Moral and ethical aspects of studying literature]. *Dyvoslovo*, 6, 27–31 (ukr).

Стаття надійшла до редакції: 19.11.2025

Прийнято до друку: 24.12.2025